

מצבורים מימי הממלכה המצרית התיכונה בגבל

מאת

אורה נגבי ושמואל מושקוביץ

גבל הכנענית היא אחד האתרים הארכיאולוגיים העשירים ביותר שנתגלו עד כה בחופו המזרחי של הים התיכון. בחפירותיהם של מונטה¹ ודינאן² נחשפו למעלה מארבעים מצבורים (dépôts), ובהם אלפי צלמיות-מתכת ותכשיטים, מאות כלי נשק ועבודה ועשרות חפצים אחרים ממתכת. רוב המצבורים היו נתונים בכדי-חרס חתומים. מרביתם נתגלו בארבעה מבנים באיזור המקדשים (ראה ציור 1): "המקדש הסורי"³, "מקדש האובליסקים"⁴, "שדה המנחות"⁵ ו"המיתחם המקודש"⁶. כן נתגלה מצבור בודד במדרון הדרומי של התל, במרחק רב מאיזור המקדשים.⁷

מונטה, ובעקבותיו גם דינאן, ראה במצבורי "המקדש הסורי" "מצבורי יסוד"⁸, כלומר, ריכוזים של חפצי-מנחה שהובאו ליריית אבן-הפינה והונחו תחת יסודות המקדש שעמד להיבנות. לאחר חשיפתם של מצבורים נוספים ב"מקדש האובליסקים" וב"שדה המנחות" שינה דינאן את דעתו, והציע לראות בכל המצבורים "מצבורי מנחות"⁹, כלומר, ריכוזים של חפצי-מנחה שהובאו בטכסים חגיגיים למקדשים קיימים.

1. P. Montet, *Byblos et l'Égypte*, Paris 1928–1929 : ראה.

2. M. Dunand, *Fouilles de Byblos*, I, Paris 1937–1939; II, Paris 1950, 1954, 1958

3. Montet, *op. cit.* (n. 1), pp. 47, 112; *Byblos*, I, pp. 80–86; C. F. A. Schaef-fer, *Stratigraphie comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, Londres 1948, pp. 51–60

4. ראה: W. F. Albright, *Byblos*, II, pp. 643, 651; pp. 640–641, Fig. 767; BASOR, 155, 1959, p. 32

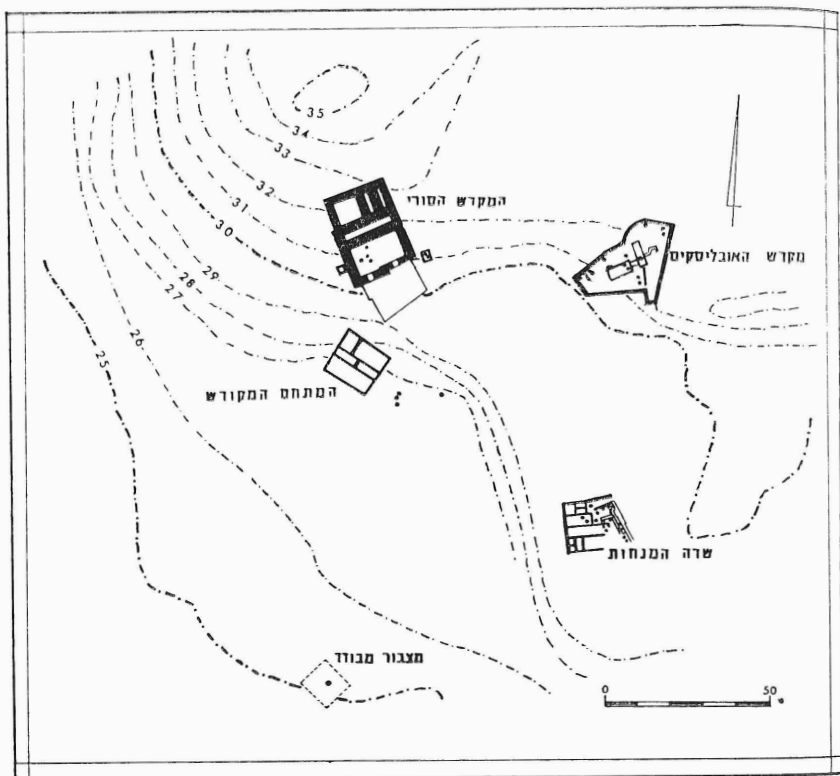
5. ראה: *Byblos*, II, p. 394

6. ראה: *Byblos*, II, pp. 481, 653

7. ראה: *Byblos*, II, pp. 1042–1043

8. ראה: Montet, *op. cit.*, pp. 47, 129–130; *Byblos*, I, pp. 81–84, 156–157

9. ראה: *Byblos*, II, pp. 394–395, 948

ציור 1

מפה של איזור המקדשים בגבל.

במפה טופוגראפית זו של התל, ששחזרה מבוסס בעיקר על Byblos, I, Pls. CCII-CCIII, אותרו המבנים שבהם נמצאו המצבורים (המצבורים סומנו בנקודות). קווי-הגובה בתכניות של גבל (ראה: Byblos, I, Pls. CCVI-CCIX) משקפים את מצבה של הגבעה לפני תחילת ההתיישבות.

תוכנם של המצבורים מחזק את מסקנותיו של דינאן בדבר זמנם (היינו, ימי הממלכה המצרית התיכונה)¹⁰, אך שיקולים סטראטיגרפיים מוכיחים, שאין לראות בהם "מצבורי יסוד", ואף לא "מצבורי מנחות".

10. דומה, כי זמנם של המצבורים מאוחר יותר: סוף ימיה של הממלכה המצרית התיכונה (וראה להלן, הערה 22).

קביעת הסטראטיגרפיה של גבל מבוססת על רבדים אופקיים שווי-עובי בני 20 ס"מ. הרובד העליון נמצא 28.00 מ' מעל פני הים¹¹, והתחתון — 19.60 מ'. בלוח הסטראטיגרפי כלולים ארבעים ושניים רבדים (I—XLII). המצבורים נמצאו במפלסים שונים (בין 27.80 מ' ל-23.00 מ'), ושובצו בעשרים וארבעה רבדים (ראה ציור 2). בקביעת הריבוד לקח דינאן בחשבון את הגבהים המוחלטים בלבד, אך התעלם מהבדלי המפלסים, שנגרמו על-ידי המבנה הטורפוגרפי של התל¹². גורם נוסף להבדלי המפלסים הם הבורות שבהם הונחו המצבורים. הם נחפרו ברצפותיהם של מבנים מימי הממלכה המצרית התיכונה, חדרו לשכבות קדומות יותר¹³ ופגעו בשרידי מבנים מימי הממלכה המצרית העתיקה¹⁴. אין לראות במצבורים "מצבורי יסוד", שהונחו לפני הקמת המבנים

11. ראה: Byblos, I, pp. 6–10. הממצאים מעל למפלס זה לא נכללו במניין הרבדים.
12. בגלל סיבות טופוגרפיות נמוכים מפלסיו של "מקדש האובליסקים" מאלה של "המקדש הסורי". המצבור הבודד נמצא במדרון התל, במקום נמוך יותר מזה של יתר המצבורים.

13. שלושה מצבורי "המקדש הסורי" (d ו c) נתגלו בשכבת-חול ששימשה מצע לריצוף. המצבור הרביעי (a) היה משוקע בשכבת-שריפה שמתחתיה. בשכבת-השריפה עצמה נמצאו חפצים רבים מסוף ימי הממלכה המצרית העתיקה, שמהם ראוי להזכיר במיוחד חפצי-יבוא מצריים מימי השושלת ה' (ראה: Montet, *op. cit.*, pp. 61 ff.; Byblos, I, pp. 144–145; 128). שכבת-שריפה זו משמשת עדות לחורבנו של מבנה קדום יותר מסוף ימיה של הממלכה המצרית העתיקה. זמן שריפתו של מבנה זה שנוי במחלוקת (ראה: ו. פ. אולברייט, אנציקלופדיה מקראית, ב, טור 407; ולאחרונה: א. מלמט, מערבו של גליל וחוף הגליל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 88–89).

14. מצבור מס' 15121 נתגלה במקדש מימי הממלכה התיכונה, מתחת לאבני-הריצוף של ההיכל (ראה: Byblos, II, p. 741, Fig. 767). מצבור מס' 16694 נמצא כ-30 ס"מ מתחת למפלס האולם של אותו המקדש (שם, עמ' 852; ציור 767), ובשל עומקו הוא פוגע במדרגות המקדש מימי הממלכה העתיקה (שם, ציור 1007). מצבור מס' 14840 היה משוקע במפתן שבקיר הצפוני של החצר. החופר מעיד, שמפתן זה הוא של מבנה מימי הממלכה העתיקה, ונדמה, שהקיר כולו יצא מכלל שימוש בימי הממלכה התיכונה (שם, עמ' 732; ציורים 767 ו-1007). מצבור מס' 14433 נסמך אל אחד הקירות וכוסה באבנים (שם, עמ' 693–694; ציור 767), ובשל עומקו הוא פוגע בבסיסו של עמוד מן המקדש מימי הממלכה המצרית העתיקה (שם, ציור 1007). מצבורים מס' 15889 ו-15979 היו צמודים לקיר ומכוסים באבנים (שם, עמ' 808; ציור 767), ושוקעו באמנה של המקדש הקדום יותר (שם, ציור 1007). נראה, שגם מצבורים מס' 2000 ו-2064, שנתגלו בגוש-בנייה מחוץ ל"מקדש הסורי", היו משוקעים באמנה (מזבח ?) מימי הממלכה העתיקה. ראה: Byblos, I, pp. 83–85; II, p. 394.

גובה		רובד	
I		שדה המנחות	המקדש הסורי
II	■	7852	רצפה
III	■ ■	8278, 8259	■ ■ ■ b,c,d
IV	■ ■	8757, 8780	■ a
V	■	9141,	■ ■ 2000, 2064
VI	■ ■ ■ ■	9469, 9493, 9505, 9614 9623, 9673, 9686	27.0
VII	■ ■ ■ ■	10011, 10107 10228, 10237	
VIII	■ ■ ■ ■	10585, 10653 10678 10714, 10821	
IX			
X		המתחם המקודש	26.0
XI			
XII			
XIII		13600 13664	
XIV			
XV			מקדש האובליסקים 25.0
XVI			■ ■ 14333, 14560
XVII	■ ■	14750 14759	■ ■ 14840, 15121
XVIII			■ ■ 15889, 15979 ■ ■ 15835, 16694
XIX			
XX			■ 17261
XXI			■ ■ 17691, 18350
XXII			
XXIII			
XXIV			מצבור בודד
XXV			■ 18903
			23.0

ציור 2

חתך סכימאטי של השכבות שבהן נמצאו המצבורים.

בחתך זה אותרו המצבורים השונים למספריהם. מאחר שהחופר ייחס את הממצאים למפלס הגבוה ביותר שבו נתגלו, סומן תמיד רק ראש המצבור, בלי שצוין עוביו. את המצבורים מס' 13600 ו-13664 של "המתחם המקודש" איתר החופר בין 26 ל-25 מ', אך מפלסיהם המדויקים לא צוינו בדין-וחשבון.

מימי הממלכה התיכונה, שכן הבורות נחפרו שעה שמבנים אלה כבר עמדו על תילם. גם ההצעה לראות בהם "מצבורי מנחות", שהושמו מתחת לרצפות בשעת טכס פולחני, אינה מתקבלת על הדעת. נראים הדברים, שהמצבורים הונחו בבורות במגמה ברורה להסתירם. מאחר שהחפצים שנמצאו במצבורים עשויים ברובם ממתכת, ולא אחת אף ממתכת יקרה, יש לראות בהם אוצרות מקדשים, שהוטמנו בימי הממלכה המצרית התיכונה¹⁵. בהנחה זו אף יש כדי להסביר את מציאותם של חלק מהמצבורים בכדים מיוחדים בעלי מכסים¹⁶, שצורתם מתאימה ביותר לאחסנה או להטמנה. נהוג זה להטמין חפצי-ערך תחת רצפותיהם של מבנים ידוע גם ממקומות אחרים. בטוד שבמצרים העילית נמצאו ארבעה מטמונים מימי הממלכה המצרית התיכונה שהיו נתונים בקופסאות-נחושת, שהוסתרו תחת רצפת המקדש¹⁷. בארמון ה"אכדי" בתל אסמאר, מצפון-מזרח לבגדאד, נתגלו שני מטמונים¹⁸: האחד — במרביץ שמתחת לרצפה, והאחר — בתוך כד-חרס, שהוסתר בגומחה שנעשתה בקיר. מטמון נוסף מתקופת-הברונזה התיכונה ב' נתגלה באוגרית¹⁹, אף הוא בתוך כד-חרס. מטמוני טוד כללו חפצים יקרי-ערך מאוצרותיהם של מלכים (אמנמחת ה'), בעוד שמטמוני תל אסמאר ואוגרית כללו חפצי-ערך מאוצרותיהם של מקדשים (מקדש "אבו" ומקדש "בעל"). את מטמוני גבל מימי הממלכה התיכונה אפשר

15. החפצים הקדומים ביותר שנתגלו על רצפתו של "המקדש הסורי" הם מימי הממלכה המצרית התיכונה. בולטים במיוחד חפצי-יבוא מצריים מימי השושלת ה"ב" (Montet, *op. cit.*, pp. 47–48, 59, 129). גם בממצא המעורב שנתגלה על רצפתו של "מקדש האובליסקים" לא היו חפצים קדומים לימי הממלכה המצרית התיכונה (Byblos, II, pp. 272, 674). תכניותיהם של "המיתחם המקודש" ושל "שדה המנחות" (שם, עמ' 899–900) אינן ברורות, ואין כל אפשרות לאתר את רצפותיהם של מבנים אלה. דומה, שאפשר להקיש על מצב מצבוריהם ממצבורי "המקדש הסורי" ו"מקדש האוב-ליסקים".

16. ראה, למשל: 1; LXXVII : 9623, 9624; LXVII : 53; Fig. I, Byblos, CXXIX : 15979, 15980

17. ראה: F. Bisson de la Roque, *Tôd*, Le Caire 1937, pp. 113–114; F. Bisson de la Roque, G. Contenau & F. Chapouthier, *Le Trésor de Tôd*, Le Caire 1953, pp. 7–8

18. ראה: H. Frankfort, *Iraq Excavations of the Oriental Institute 1932/33*, Chicago 1934, pp. 35–39

19. ראה: C. F. A. Schaeffer, *Ugaritica*, II, Paris 1949, pp. 71–72, Figs. 2, 31

לייחס לאוצרותיהם של שני מקדשים: "המקדש הסורי" ("מקדש בעלת גבל") ו"מקדש האובליסקים" ("מקדש רשף"). אוצרות אלה הוטמנו בחלקם במקדשים עצמם, ובחלקם — במבנים סמוכים ובמרחב שמחוצה להם. דומה, שלא הוטמנו כל אוצרות המקדשים של גבל. במקומות שונים באזור המקדשים ועל רצפות "המקדש הסורי" ו"מקדש האובליסקים" נתגלו חפצים רבים, ובייחוד צלמיות-מתכת, כלי-נשק ותכשיטים דומים לאלה שנמצאו במטמונים. לא מן הנמנע, שאוצרותיהם של מקדשי גבל מוינו תדיר במחסני המקדשים, ואף ייתכן, שבחלקם רוכזו בכלי-החרס זמן-מה לפני הטמנתם. אולם חתימת הכדים והטמנתם מתחת לרצפה היתה פעולה חד-פעמית, שנעשתה סמוך לימיהם האחרונים של מקדשי הממלכה התיכונה. אפשר לקבוע את זמן ההטמנה לא רק בעזרת החפצים המאחרים ביותר שנתגלו במצבורים²⁰, אלא גם על-סמך הממצא במקדשים עצמם ובקברי המלכים בגבל מאותו פרק-זמן²¹. נראה, שהעדרם המוחלט של חפצים "חיקסוסיים" במצבורים ובמקדשים, מזה, והפסקת הקבורה בקברי המלכים בשלהי המאה ה"ח לפסה"נ, מזה, קשורים בשואה שפקדה את גבל בימי השושלת המצרית ה"ג"²², הביאה כליה על שושלתם של נסיכי גבל²³, וגרמה להזנחת המקדשים ולהטמנת אוצרותיהם.

20. בייחוד חרפויות מסוף ימי השושלת ה"ב ומימי השושלת ה"ג. ראה: Montet, *op. cit.*, p. 129; Byblos, I, p. 145; II, pp. 395–396, 951.
21. ראה: Albright, *BASOR*, 176, 1964, pp. 38–40. ראוי לציין, שבמקדשים מימי הממלכה התיכונה, כבקברי המלכים, לא נמצאו חפצים מצריים שנשאו תאריך קדום מימי אמנחת הג'.
22. על בעיית ה"ח'יקסוס" והחלוקה הכרונולוגית של תקופת-הברונזה התיכונה ב' ראה: Albright, *BASOR*, 99, 1945, pp. 15–16; 176, 1964, p. 44; ולאחרונה: ב. מזר, מערבו של גליל וחוף הגליל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 7.
23. על שושלת-הנסיכים בגבל בשלהי המאה ה"ח לפסה"נ ראה: Albright, *BASOR*, 99, 1945, pp. 9–17; 176, 1964, pp. 41–43.